

فصلنامه علمی - تخصصی معارف علوم اسلامی و علوم انسانی

سال ۴ - تابستان ۱۴۰۳ - شماره هفدهم - ص ۱۰۲-۱۱۰

بررسی و تحلیل جایگاه خانواده در اسناد بین المللی حقوق بشر

زهرا کاتبی^۱

چکیده

در عصر فراصنعتی نهاد خانواده که اساس جوامع متمدن است در سرایشی نابودی قرار گرفته و حق بر زندگی خانوادگی به عنوان یکی از حقه‌های بشر در معرض نقض جدی است. اهمیت موضوع خانواده موجب شد نویسندگان در مقاله فرارو جایگاه این حق در اسناد مختلف حقوق بشری را تبیین و مواجهه نظام بین المللی حقوق بشر با خانواده و تغییرات آن و اقدامات مرتبط را ارزیابی کنند اگرچه تعدادی از این استاد در از مره مقررات قوام نیافته بین المللی است. میتواند زمینه ساز تدوین سندی با ماهیت الزام آور با موضوع خانواده با شد. همچنین فراهم آوردن خدمات اساسی در حوزه خانواده و ارتقای توجه به خانواده در سیاستگذاری ها در سطح بین المللی مثبت ارزیابی میشود اما با وجود این تلاشهای مثبت متأسفانه تفکر فردگرایی و تساوی طلبی و تقابل افراد در کانون خانواده با نفوذ در تدوین اسناد بین المللی، ضمن موجه و قانونی ساختن اشکال نامتعارف خانواده موجب شده است کانون خانواده تضعیف شود و روند فروپاشی آن ادامه داشته باشد.

کلید واژگان: اسناد بین المللی، تفاسیر عمومی، روز بین المللی خانواده، سیاستهای خانواده محور، شورای حقوق بشر، قطعنامه های مجمع عمومی، مفهوم خانواده

^۱ - دانشجوی دانشگاه آزاد اسلامی قم

مقدمه

خانواده به عنوان کوچکترین نهاد اجتماعی سنگ بنای هر جامعه ای محسوب می شود و ساختارها و هنجارهای جوامع مختلف بر اساس افراد متولد و تربیت شده در این کانون مقدس شکل میگیرد و میتواند کانون اصلی رشد و تعالی انسان باشد در فرایند جهانی شدن و تغییرات و تحولات اجتماعی خانواده از این تغییرات مصون نمانده و از تعریف تا کارکردها و حقوق ناظر به آن دستخوش تغییرات فراوان شده است. در پی این تحولات جهانی، نظریه زوال خانواده در جامعه شناسی مطرح شد. بر اساس این نظریه تغییراتی که در زندگی خانوادگی رخ داده از جمله کاهش نرخ ازدواج و زادوولد افزایش نرخ ازدواج های غیر رسمی، طلاق و خانواده متشکل از پدر یا مادر به همراه فرزندان افزایش اشتغال زنان و افزایش فردگرایی در روابط خصوصی موجب فروپاشی خانواده شده است. با توجه به اینکه خانواده مقتدر، بنیان جامعه مقتدر است عقیده بر آن است که فروپاشی خانواده به فروپاشی جامعه منجر خواهد شد هیوز و استون ۱۳۸۸ (۲۶۱) از سوی دیگر علاوه بر آثار مخرب فروپاشی خانواده در جامعه که از منظر جامعه شناسی دغدغه جامعه شناسان و اندیشمندان علوم اجتماعی است. حق بر زندگی خانوادگی که در نظام بین المللی حقوق بشر به رسمیت شناخته شده و دارای ابعادی مانند حق فرد به ازدواج و تشکیل خانواده حق تعلق داشتن به یک خانواده حق زوجین به زندگی مشترک حق بر داشتن فرزند حق والدین بر تربیت فرزندشان و مراقبت از آنها و حق کودکان به زندگی در کنار والدینشان است به شدت در معرض تهدید و نقض قرار گرفته است.

این حق مهم فردی که ابتدای جامعه سالم است و در اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاقین حقوق بشری به رسمیت شناخته شده نسبت به سایر حقوق مندرج در اسناد بین المللی کمتر مورد توجه قرار گرفته بود و از اواخر دهه ۱۹۹۰ میلادی با توجه به تغییرات پیش آمده در زندگی خانوادگی و تبعات آن برای زندگی اجتماعی بشریت در کانون توجهات بین المللی قرار گرفت و نهادهای مبتنی

بر معاهدات حقوق بشری و سایر ارکان سازمان ملل متحد هر کدام به نوعی در راستای ارتقای این حق و تعریف آن تلاش کردند

تحول مفهوم خانواده در علوم اجتماعی

خانواده کوچک ترین واحد اجتماع است که بر مبنای ازدواج بین زن و مردی که خود را آماده پذیرفتن مسئولیت میبینند و کسانی که خود را شایسته پدر و مادر شدن می دانند و آنان که عشق خود را به هم جاودانه می پندارند تشکیل میشود کاتوزیان، (۱۳۷۹: ۳۷) در بسیاری از جوامع امروزی در کنار مفهوم سنتی خانواده خانواده گسترده که به شدت کمرنگ شده و خانواده مدرن خانواده هسته ای که هر دو مبتنی بر پیوندهای خونی و ازدواج هستند، شاهد وجود مفهوم پست مدرن از خانواده هستیم که برخلاف الگوهای قبلی مبتنی بر خون یا ازدواج نیست مثل زوجهای ناهمجنس گرای ازدواج نکرده یا زوج های همجنس گرا (حکمت نیا، ۱۳۹۰: ۱۹) البته حامیان ارزشهای خانوادگی این نهاد را متشکل از زن و مرد ازدواج کرده و فرزندان آنها دانسته اند و سایر قالبها برای تشکیل زندگی مشترک میان دو همجنس را غیر اخلاقی و فاقد نام خانواده میدانند ۲۰:

۲۰۰۹ Bonine) در مقابل برخی دیدگاه ها بر حق انتخاب زن یا مرد در نوع روابط جنسی و آزادی آن تأکید می ورزند و آن را در حد یک نهاد عرفی و قراردادی تنزل می دهند. نتیجه قدم نهادن در این گونه دیدگاه ها آزادی روابط جنسی مشروعیت هم خانگی همجنس بازی و روسپیگری خواهد بود گاردنر ۱۳۸۶ (۲۳) در شناسایی خانواده نامتعارف دادگاهی در نیویورک اولین گام را برداشت و در تصمیمی محیر العقول یک زوج همجنس گرا را به عنوان خانواده به رسمیت شناخت و تأکید کرد اتحادیه همجنس بازها اغلب از خصوصیات ارزشمند خانواده سنتی مانند پایداری و تک همسری حفاظت میکند (۲۸۹: ۱۹۹۸ Clark) در راستای این تحولات اجتماعی در کشورهای مختلف و متعاقبا با اهمیت روز افزون موضوعات حقوق بشری در عناوین و مذاکرات کنفرانسهای بین المللی ساختار خانواده نیز به موضوع محوری مذاکرات تبدیل شد و امروزه در

اسناد بین المللی مانند اعلامیه ها کنوانسیون ها، میثاق ها و قطعنامه ها و گزارشهای رسمی سازمان ملل متحد موازین و اصول متعددی را در حیطه خانواده همانند سایر موازین مطرح در حقوق بین الملل میتوان یافت که دولتها متعهد به رعایت آنها هستند صفارنیا، ۱۳۹۳ در ادامه برخی از این اسناد بین المللی بررسی میشوند.

جایگاه خانواده در میثاقین و کنوانسیونهای حقوق بشری

پس از شناسایی خانواده به عنوان رکن طبیعی و اساسی اجتماع و حق ازدواج برای هر زن و مرد بالغ در ماده ۱۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر میثاق حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون حمایت از حقوق افراد کم توان و کنوانسیون رفع تمامی اشکال تبعیض نژادی نیز خانواده را به عنوان عنصر طبیعی و اساسی جامعه معرفی و مستحق حمایت جامعه و حکومت شناسایی کرده و بر حق نکاح و تشکیل خانواده برای زنان و مردان از زمانی که به سن ازدواج می رسند، تاکید کرده اند. البته ماده ۲۳ میثاق حقوق مدنی و سیاسی رضایت آزادانه طرفین را برای تشکیل خانواده ضروری می داند. به علاوه ماده ۱۰ میثاق حقوق اقتصادی اجتماعی فرهنگی تصریح کرده که خانواده باید از حمایت و مساعدت به ویژه برای تشکیل و استقرار آن و مادام که مسئولیت نگاهداری و آموزش و پرورش کودکان خود را به عهده دارد به حد اعلا میسر بر خوردار شود. بنابراین حق ازدواج و تشکیل خانواده متعلق به دو نسل از حقوق بشر است که موجب تکالیف سلبی و ایجابی دولتها در این حوزه میشود

مفهوم و تعریف خانواده در تفاسیر عمومی کمیته حقوق بشر

بر خلاف تأکید بر اهمیت و جایگاه خانواده در اسناد حقوق بشری و شناسایی حق بهره مندی از خانواده در هیچ کدام از این اسناد تعریفی از خانواده ارائه نشده است. کمیته حقوق بشر معتقد است. مفهوم خانواده میتواند در کشورهای مختلف متفاوت باشد و از دولت ها می پرسد تا چه اندازه زوج

های ازدواج ناکرده را به عنوان خانواده شناسایی و حمایت میکنند؟ (CCPR General Comment, ۱۹۹۰: Para ۲) کمیته بر خلاف تصریح اعلامیه حقوق بشر به عنوان سندی مبنایی در خصوص لزوم وجود عقد ازدواج بین زن و مرد برای تشکیل خانواده، شناسایی زوجهای ازدواج نکرده را به عنوان خانواده امری مهم تلقی کرده است (CCPR General Comment, ۲۰۰۰: Para ۲۷) علاوه بر تفاسیر عمومی کمیته پس از بررسی گزارشهای ادواری کشورهای مختلف حمایت از همجنس گرایان و افراد با گرایشهای جنسی و جلوگیری از هر گونه تبعیض علیه آنها را مورد توجه قرار داده و در ملاحظات نهایی خود دولت ها را به اتخاذ اقدامات قانونی و حمایتی از آنها توصیه کرده است

سن ازدواج در اسناد بین الملل

یکی از شرایط مهم در خصوص حق تشکیل خانواده سن ازدواج است. کنوانسیون مربوط به رضایت به ازدواج حداقل سن برای ازدواج و ثبت ازدواج ها دولتها را مکلف کرده برای تعیین حداقل سن برای ازدواج اقدام قانونی انجام دهند. در میثاق حقوق مدنی و سیاسی، سن مشخصی ذکر نشده است؛ اما بنابر نظر کمیته حقوق بشر سن باید به میزانی باشد که هر یک از زوج یا زوجه بتوانند آزادانه و کامل تصمیم بگیرند. در این زمینه کمیته مذکور معتقد است که تمهیدات قانونی باید با اعمال کامل سایر حقوق تضمینی از سوی میثاق سازگار باشد

خانواده از منظر کنوانسیون حقوق کودک

در مقدمه کنوانسیون حقوق کودک خانواده جزء اصلی جامعه و محیط طبیعی برای رشد و رفاه تمام اعضای خود به خصوص کودکان دانسته شده است؛ از این رو باید از حمایت ها و مساعدت های لازم به نحوی برخوردار شود تا بتواند مسؤلیتهای خود را در جامعه ایفا کند. در این عبارت صرفاً احترام به زندگی خانوادگی مطرح نیست بلکه فراتر از آن رویکردی فعال در ایجاد تعهد مثبت

برای دولت در حمایت از زندگی خانوادگی دنبال میشود در اینجا خانواده محدود به خانواده طبیعی نیست بلکه خانواده ای که سرپرستی کودک را بر عهده دارد یا کودک را به فرزند خواندگی پذیرفته است نیز مشمول آن میشود

خانواده در تفاسیر کمیته حقوق کودک

خانواده از منظر جامعه شناسی بیشتر با کارکردهایش معرفی میشود کمیته حقوق کودک نیز همین رویکرد را اتخاذ کرده و به انواع متفاوت «خانواده» اشاره دارد که وظیفه نگهداری تغذیه و پیشرفت کودک را ایفا میکند و شامل خانواده هسته ای خانواده گسترده و سایر اشکال مدرن و سنتی میشود که با حقوق کودکان و منافع عالی آنها هماهنگ باشد (CRC General Comment, ۲۰۰۶, para ۱۵). کمیته معتقد است الگوهای خانوادگی متعدد و در بسیاری مناطق متغیر است چنانکه بیشتر تمایلات به سمت تنوع در وسعت خانواده نقشها و ترتیبات والدین برای رشد کودکان است. این تمایلات در مورد کودکان خردسال که وابستگی فیزیکی شخصی و روانی به والدین سرپرستان خود دارند از اهمیت زیادی برخوردار است. نوعا روابط خانوادگی متشکل از مادر پدر برادر خواهر پدربزرگ مادر بزرگ و دیگر اعضای خانواده گسترده است. هر یک از این روابط میتواند سهم مجزایی در اعمال حقوق کودک طبق کنوانسیون داشته باشد و اینکه نوع الگوهای خانوادگی ممکن است با ارتقای پیشرفت کودک هماهنگ باشد. در برخی کشورها تحولات اجتماعی بر خانواده و سرپرستی کودکان توسط والدین و تجربیات کودکان در سنین خردسالی تأثیر زیادی دارد

نتیجه گیری

در عصر فراصنعتی نهاد بسیار مهم و حساس خانواده که پایه اساس و زیر ساخت جوامع متمدن است دچار بحران شده و در سرایشی نابودی قرار گرفته و زنگ خطر «زندگی بدون قیدوبند

خانواده را برای جهانیان به صدا درآورده است. از این رو تمام اندیشمندان متعهد که به فرهنگ و تمدن بشری و انسانی می اندیشند موظف اند راهبردهای کاربردی پیشگیرانه از نابودی خانواده را بیابند و تلاش کرده تا آنها را اجرایی کنند (اسعدی، ۱۳۸۷: ۲۶)

بررسی جایگاه خانواده در نظام بین المللی حقوق بشر ۵۰۷ در این زمینه سازمان ملل متحد با آگاهی از رشد تصاعدی فروپاشی کانون خانواده ها و تضییع حق افراد در بهره مندی از خانواده سالم و بانشاط و اثر گذاری منفی آن بر بهره مندی افراد از سایر حقوق بشری و در مقابل نقش مهم خانواده سالم و باثبات در تحقق توسعه پایدار و ارتقا و حمایت از حقوق بشر موضوع خانواده را که تا قرن بیستم جزء حقوق خصوصی و ملی کشورها بود به منزله یکی از موضوعات مهم حقوق بشری در دستور کار خود قرار داده و در قالب اسناد بین المللی و سازوکارهای حقوق بشری حق بهره مندی از خانواده و حفظ کیان خانواده را مورد توجه قرار داده است تعیین روز جهانی خانواده اهمیت خانواده ها به عنوان واحدهای اساسی جوامع و نگرانی از وضعیت امور خانواده در اطراف جهان را منعکس می سازد. فراهم آوردن خدمات اساسی در حوزه خانواده پشتیبانی و ارتقای سیاست ها و برنامه های خانواده محور در سطوح ملی منطقه ای و بین المللی، ارا نه که مک های فنی و پشتیبانی از ظرفیت سازی برای کشورهای در حال توسعه در حوزه خانواده از جمله دستاوردهای مثبت توجه نظام بین المللی حقوق بشر به خانواده است. البته شایان ذکر است که اسناد و مقررات قوام نیافته بین المللی در خصوص خانواده از جمله قطعنامه های مجمع عمومی و شورای حقوق بشر گزارشهای دبیرکل تفاسیر و توصیه های عام نهادهای مبتنی بر معاهدات حقوق بشری میتواند در تکوین و توسعه هنجارهای خانواده با ماهیت الزام آور مؤثر واقع شود و با وجود اهمیت خانواده در جامعه جهانی سند حقوقی بین المللی تخصصی در مورد آن در چارچوب نظام بین المللی حقوق بشر، به تصویب برسد.

متأسفانه برخلاف تلاش فراوان به منظور حمایت از خانواده تفکر فردگرایی و تساوی طلبی و تقابل افراد در کانون خانواده با نفوذ در تدوین اسناد بین المللی موجب شده است. تدابیر اتخاذی بعضاً کانون خانواده را تضعیف کند زوجیت زن و مرد به عنوان مبنای تشکیل خانواده مصرح در اعلامیه جهانی حقوق بشر در روندی تدریجی متأسفانه مورد اغماض قرار گرفته است. و سازوکارهای حقوق بشری با نادیده انگاشتن این مسئله مهم مبتنی بر خلقت بشری بر دیدگاه حق انتخاب زن با مرد در نوع روابط جنسی و آزادی آن تأکید ورزیده و خانواده را در حد یک نهاد عرفی و قراردادی تنزل داده اند در عصر حاضر نتیجه مشروعیت بخشیدن به این دیدگاه ها آزادی روابط جنسی مشروعیت همخانگی همجنس بازی و روسپی گری در چارچوب و نظام حقوقی ملل متحد به ویژه نظام بین المللی حقوق بشر است.

در مجموع میتوان گفت با وجود اقدامات و برنامه ریزی ها و تبادل تجربیات مثبت در چارچوب ملل متحد و دستاوردهای مؤثر آن و تدوین اسناد مرتبط با خانواده در نظام بین المللی حقوق بشر، متأسفانه استاد اغلب فرد محورند و تفاسیر نهادهای حقوق بشری مبتنی بر سیاستهای فردگرایانه در تقابل با نهاد خانواده قرار گرفته و در واقع آن را تضعیف کرده است. از این رو کشورها و سازمانهای مردم نهاد و جامعه مدنی حامی خانواده باید با انسجام و همبستگی تلاش کنند حقوق نرم در موضوع خانواده به نحو صحیح شکل بگیرد و متعاقب آن سندی الزام آور در قالب معاهده ای بین المللی در راستای حمایت از خانواده تنظیم شود و به تصویب دولت ها برسد.

منابع

۱_ اسعدی، حسن (۱۳۸۷) خانواده و حقوق آن، چ اول تهران به نشر

۲_ جاوید محمد جواد (۱۳۹۲) نقد مبانی فلسفی حقوق بشر، چ اول، تهران: نشر مخاطب

- ۳_ حسینی اکبرنژاد هاله و حوریه (۱۳۹۲) تحلیل کنوانسیون حقوق کودک (مقایسه دو نظام اسلام و غرب)، چ اول تهران شورای فرهنگی اجتماعی زنان
- ۴_ حکمت نیا محمود (۱۳۹۰) حقوق زن و خانواده، ج ۳، چ اول تهران پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
- ۵_ خدای نرگس (۱۳۸۸)، «دولت و خانواده مجموعه مقالات آسیب شناسی خانواده، چ اول تهران مرکز امور زنان و خانواده
- ۶_ صفارنیا، محیا (۱۳۹۳) خانواده در اسناد حقوقی بین المللی ج اول تهران شهر دانش
- ۷_ گاردنر ویلیام (۱۳۸۷) جنگ علیه خانواده ترجمه معصومه محمدی، چ دوم، قم دفتر مطالعات و تحقیقات زنان